

Thea Beckman

Stad in de storm

δ

1. Het wegen van de heks

Sinds de vroege ochtend luiden de klokken van de Domtoren. Op de Oude Gracht hangen uit enkele vensters vlaggen halfstok. Gisteren werd bekendgemaakt dat koning-stadhouder Willem III is overleden.

Ik kan niet zeggen dat de verslagenheid onder de burgerij groot is. Zondag zal de predikant wel een toepasselijke tekst aanhalen en twee uur volpraten over de deugden van de vorst die van ons heenging. Ik geef het toe: stadhouder Willem III was op staatkundig gebied een groot man.

Een vader van zijn volk is hij echter nooit geworden...

We bewonderden hem, we beminden hem niet. Toch gaf de tijding me een schok. Ik moest opeens sterk denken aan dertig jaar geleden, aan het rampjaar 1672 – de enige keer in mijn leven dat ik deze Willem van Oranje van nabij heb gezien.

Dat was het jaar van zijn benoeming tot stadhouder, maar vooral het jaar waarin ik de mensen leerde kennen die zo'n grote invloed op mijn verdere leven hebben gehad: Joris, Lina, Elisabeth, Herman Saftleven en niet te vergeten Volkert Volkertsz, die nu wel zal branden

in de hel. Hoe jong en naïef was ik toen nog!

Maar ook: hoe opwindend was het leven, vol met wilde, heerlijke en vreselijke gebeurtenissen. Het ene uur was ik onuitsprekelijk gelukkig, het volgende ogenblik diep wanhopig, om een dag later weer het gevoel te krijgen dat ik boven de stad uit moest springen...

Ik ben geen dichter, ik kan geen fraaie volzinnen neerpennen die aan lezers de uitroep ontlokken: Wat is hij knap!

Toch wil ik, meester Hans Ortelius, boekhandelaar en drukker te Utrecht, voor mijzelf en in alle eenvoud dat verleden terughalen. Ik wil die veelbewogen dagen opnieuw beleven alsof er geen dertig jaren tussen liggen, alsof het heden niet voorjaar 1702 is, maar die stralende lentedag van 1672, toen de zon op de IJssel scheen, toen ik aan dek stond van de trekschuit naar Oudewater en keek naar het bruine jaagpaard, maar vooral

naar de jonge jaagknecht die het dier op de hals klopte
en lachend naar mij omkeek...
Want daar begon het allemaal mee.

Ik was voor het eerst van mijn leven alleen op reis en stond in
de nog gure wind op het dek van de trekschuit. Ik keek naar
de voorbijglijdende groene oevers, naar de nog kale bomen wier
fijne takken in de koele blauwe lucht priemden. Langs de oevers
bloeiden voorjaarsbloemen: geel, blauw, wit. Het bruine jaagpaard
stak er prachtig tegen af. Over het hoge weggetje ratelde
een kar; een boer in een donkerblauwe kiel riep iets
naar het jagertje, dat vrolijk antwoordde. Overal in het wijde
landschap draaiden de molenwieken; het was of ze niet alleen
water maalden maar ook zonlicht, wind, klanken.

Het speet me dat ik mijn tekengerei niet bij me had.

Ik verlangde ernaar al dat schoons, die hoge lucht met
de zeilende wolken voor eeuwig vast te leggen. Het jagertje op
zijn bruine paard keek om en lachte tegen mij.

Hij leek jong, lenig en opgewekt, alsof de tintelende lenteochtend
ook zijn bloed aan het bruisen had gebracht.

Mijn oren tuitten nog van de waarschuwingen die Moeie Neele me
had meegegeven toen ze in de vroege ochtend mijn knapzak vulde
met peperkoek en bruinbrood.

Met een geheimzinnig gebaar stopte ze me een paar
extra schellingen toe en kreeg het daarbij nog meer op de heupen.

‘Denk erom Hans, niet aan brandewijn besteden. En pas op
voor zakkenrollers. Verlies je knapzak niet uit het oog,
overal loeren gauwdieven. En blijf in het roefje;
met die koude wind haal je je nog een ziekte op het lijf...’

Enzovoort, alsof ik vijf jaar oud was in plaats van vijftien!

Maar in het roefje zaten mensen eindeloos te zeuren over
oorlogsgevaar en politiek, aan dek scheen de zon. Daarom ging ik
naast de schipper staan om de wind door mijn haren te voelen
waaien en te zien hoe we de haven van IJsselstein binnenvoeren,
waar de meeste passagiers even aan land gingen om in de herberg
een hartversterking te halen.

Ook na IJsselstein bleef ik aan dek om te zien hoe het jagertje het paard met schallende stem aanmoedigde, terwijl hij naar de meisjes op de oever wuifde en er intussen voor zorgde dat de jaaglijn niet slap kwam te hangen en niet verward raakte in de struiken; hoe hij voorkwam dat de schuit in de bocht tegen de beschoeiing liep. Bij dat alles bleef hij maar lachen als de lente zelf. Ik vroeg me af of hij het niet koud had.

De gure wind sneed door mijn wollen mantel, en hij droeg niets dan een blauwe kiel, een haveloze broek en klompen.

Zijn armoede scheen hem echter nauwelijks te hinderen.

We gleden langs de Benschopper Poort; het tolhuis verdween achter een bocht. Toen waren we op de IJssel, met de luisterrijke groene oevers, het vonkende water, de passerende zeilboten.

In Heeswijk kwamen weer nieuwe passagiers aan boord maar nog altijd kon ik er niet toe komen wat warmte te zoeken in het roefje.

En toen Montfoort in zicht kwam, met de prachtige torens en molens, vergat ik op slag de koude wind.

Het was of we een sprookje binnenvoeren.

Hier zouden we een halfuur blijven liggen en omdat ik intussen flink honger had gekregen haalde ik een groot stuk peperkoek uit mijn knapzak en liep kauwend de kade op. Het jagertje was bezig het bruine paard te drenken, terwijl hij het zacht toesprak, op de hals klopte en over de neus aaide. Het was niet eens een mooi paard, maar hij ging ermee om of het zijn broertje was.

Wat mij zo in die jonge vent aantrok wist ik zelf niet, maar opeens stond ik bij hem en sprak hem aan.

‘Je schijnt nogal schik in je werk te hebben.’

Lachend keek hij op.

‘Heerschap, ik heb altijd schik,’ antwoordde hij opgeruimd.

‘Hé, waarom ben je uitgestapt? Ik dacht dat je naar Oudewater moest.’

Het verraste mij dat hij dat wist.

‘Is het niet koud zo langs dat jaagpad?’ vroeg ik in het wilde weg.

‘De wind is gemeen.’ Toen schrok ik zelf van mijn opmerking,

want misschien vond hij een toespeling op zijn haveloze kleren niet prettig. Het scheen hem echter niets te kunnen schelen, want hij lachte alweer.

‘Welnee heerschap, daar kan ik wel tegen. En de zon schijnt! Ik heb het wel bozer meegemaakt.’

‘Dat geloof ik. Doe je dit werk al lang?’

‘Een maand of acht.’

Dus ook de hele afgelopen winter, bedacht ik. Zonder mantel en in die dunne gerafelde broek? Geen wonder dat hij mij met heerschap aansprak. Ik had mijn zondagse pak aan en de mantel die Moeie Neele in november voor me had gemaakt van zuiver Leids laken. Maar hij was een paar jaar ouder dan ik en opeens geneerde ik me een beetje.

Daarom zei ik snel: ‘Ik ben Hans Stevenszoon Ortelius, ik kom uit Utrecht. Mijn vader heeft een boekwinkel en drukkerij. Hoe heet jij?’

‘Joris.’

‘En verder?’ In die tijd vond ik het nog belangrijk om te weten uit wat voor familie iemand kwam. Hij wierp het hoofd in de nek en schaterde. ‘Verder niks. Mijn vader is de blauwe hemel daarboven, mijn moeder de warme bruine aarde. Soms, als de schipper een goeie bui heeft, noemt-ie me het sinjoorke.’

Dat kon ik me voorstellen. Met zijn donkere ogen en zwarte haren had hij iets zuidelijks over zich. Ik stak hem een stuk peperkoek toe.

‘Ah, dat zal erin gaan,’ riep hij dankbaar. Onmiddellijk zette hij zijn witte tanden in Moeie Neeles baksel. Toen zei hij, alsof hij me iets moois toevertrouwde: ‘Ik ben een vondeling, Hans Stevenszoon. Op een natte herfstochtend werd ik gevonden op de stoep van het Amsterdamse weeshuis en volgens de regenten was ik toen zo’n jaar of twee oud. Ik kon nog niet goed praten of lopen; alles wat ik kon zeggen was: ikke Jovis. Later leerde ik dat dat de naam was van een heidense godheid, dus noemden ze mij Joris. Als ik nu mijn naam moet opgeven zeg ik maar: Joris Niemandszoon, dat klinkt niet eens zo slecht.’ Ik moest erom lachen ofschoon ik met hem te doen had.

Maar kon je medelijden hebben met iemand die zo zonnig uit zijn ogen keek?

‘Ik begrijp het,’ zei ik deftig. ‘De vader van het weeshuis heeft je uitbesteed bij de schipper van de trekschuit.’

Hij grinnikte zo onbekommerd dat het mijn hart goeddeed.

Terwijl hij de oude deken over de schoft van het paard rechte trok, riep hij vrolijk: ‘Mij besteedt niemand uit, heerschap, dat doe ik al jarenlang zelf. Hoe lang denk je dat ik het in dat weeshuis heb

uitgehouden? Dat was toch niets voor mij! Alles ging daar volgens de regels en we werden er zo volgegoten met waterpap en stichtelijke teksten dat ik er mal van werd. Ik ben weggelopen zo gauw ik mezelf slim genoeg vond om op eigen benen te staan.

Het was toen midden in de zomer en voor het eerst in mijn leven kreeg ik iets anders te zien dan hobbelige straten, arme drommels en stenen huizen. Ik zag de wereld! Zo groen als een smaragd, zo groot en hoog en wijd als nooit een kerk is gebouwd.

Ik zong als een leeuwerik en ik liep maar... Ik weet niet meer hoe ik mijn kostje bij elkaar scharrelde, ik zal wel gebedeld en gestolen hebben. ’s Nachts sliep ik in een hooiopper of zomaar onder de bomen. Pas toen het winter werd begreep ik dat ik onder dak moest komen. Wat ik niet allemaal heb gedaan de laatste zes jaren! Zo was ik zelfs een hele tijd duvelstoejager en lijfknecht van een oude zonderling in ’s-Gravenhage.

Van die man heb ik veel geleerd. Een kabinet vol rariteiten had hij, de wonderlijkste machines stonden er, en vreemde opgezette beesten. Maar ook werktuigen uit verre landen...

Eén ding kon die man niet verdragen en dat was onwetendheid.

Zodra hij merkte dat ik iets niet wist, overviel hij me met een woordenstroom waaraan geen einde leek te komen.’

Joris lachte hartelijk. ‘Daarom werd hij ook door de meeste mensen gemeden als een watervloed. Maar ik luisterde graag naar hem. Hij was een beetje verbitterd. De wereld zoals die reilt en zeilt beviel hem niet en hij maakte daar ook

geen geheim van.’ Stralend voegde het sinjoorke eraan toe:

‘Wat ik vooral van hem leerde was goed uit mijn ogen kijken, schijn van werkelijkheid onderscheiden, nooit onder de indruk raken

van deftigheid en ijdel vertoon. O, ik kon best met die man opschieten.'

'Waarom ben je niet bij hem gebleven?' vroeg ik. Ik zag het voor me: een mopperende oude geleerde met één leerling, die alles wat zijn meester hem vertelde opzoog en vasthield, om het later grinnikend te herkauwen.

'Hij ging de weg van alle stervelingen, Hans Stevenszoon.

Op een morgen vond ik hem dood in zijn bed. Het speet me wel. Ik had het goed bij hem en ik geloof niet dat hij al uitgepraat was.' Joris, die even ernstig had gekeken, haalde de schouders op en zijn lach brak weer door. 'Nou, toen moest ik opnieuw beginnen en ik werd smidsknecht, straatveger, scheepsmaatje, paardenknecht, dagloner. Op het ogenblik ben ik het jagertje. Wie weet wat ik morgen zal zijn?

Voorlopig bevalt dit leventje me wel. Altijd buiten, altijd onderweg en telkens andere mensen om mee te praten.' Ik knikte, ik bewonderde hem mateloos. En eer ik het besepte stond ik voor die armoedige jonge vent mijn hele hart uit te storten: 'Vader vindt het vanzelfsprekend dat ik ook drukker en boekverkoper word. Maar ik zou liever kunstschilder worden.' Wild sloeg ik met mijn armen in het rond. 'Dit alles... ik zou het willen schilderen, vasthouden voor eeuwig. Het is zo mooi.' Joris grinnikte.

'Dat heb ik gemerkt! Je stond op het dek en je keek je ogen uit.' Het streelde mijn ijdelheid dat hij me had opgemerkt.

Ik had me dus niet vergist toen ik dacht dat hij speciaal naar mij had omgekeken en gelachen.

'Het drukkersvak,' draafde ik door, 'brengt goed geld op maar gevaarlijk is het ook. Vorige maand verloor een van onze knechts drie vingers onder de pers. Ik stond erbij... mijn hart draaide om in mijn lijf, dat kan ik je wel vertellen.

Het was of mijn eigen vingers verpletterd werden en het werd me zwart voor de ogen. Kun je je dat voorstellen, Joris, drie vingers kwijt van je rechterhand.

Je kunt dan nooit meer een tekenstift vasthouden!'

'Ach kom. Aan je kleren te zien heb je zo'n slecht leven niet,

Hans Stevenszoon.'

'Nee, maar het is niet wat ik écht wil.'

'We willen zoveel niet,' antwoordde Joris luchtig, 'we willen ook niet dat de Republiek in oorlog raakt met Engeland en Frankrijk. Toch gaat dat onvermijdelijk gebeuren.'

'Ja. Ze zeggen dat Lodewijk XIV jaloers is op onze welvaart.'

Joris schaterde het uit.

'Op wiens welvaart? De mijne?' riep hij uitbundig. Ik geloof dat ik een kleur kreeg van schrik. Onwillekeurig gleden mijn blikken langs die haveloze broek, naar de gerafelde mouwen van zijn kiel.

'De veelgeroemde welvaart van de Republiek der Zeven Provinciën,' vervolgde hij, plotseling ernstig, 'bestaat alleen voor de bovenlaag, vriendje. Voor regenten en hun aanhang, voor de ambtenaren, de hofkliek, de officieren, voor de patriciërskooplui en misschien voor een aantal ambachtslieden als jouw vader.

Maar wat denk je van de smalle gemeente, van het gewone volk dat al die rijkdom van de grote heren bij elkaar moet werken? Toen ik deze winter het ijs moest openhakken voor de trekschuit, dacht ik soms dat mijn handen zouden afvallen. Drie paarden heb ik zien creperen bij gebrek aan goed voer. Ik heb verstijfde bedelaars langs het jaagpad gezien, doodgevroren. Ik heb een vrouw met een kind door het ijs zien zakken omdat ze geen geld had voor de tolbrug bij Gouda. Ik zag een boerderij in vlammen opgaan omdat de boer met Sint-Maarten tot de ontdekking kwam dat hij de pacht niet kon betalen en uit zijn hoeve zou worden gezet. Uit wanhoop stak hij het woonhuis en de stallen aan. Trouwens... zijn hoeve?

Je kunt nauwelijks meer boeren vinden die geen pachters zijn van de rijke heren uit de stad! Staat dat ook in de stichtelijke pamfletjes en prekenbundels die jouw vader drukt?

Natuurlijk is de Republiek het rijkste land ter wereld, maar wie profiteren daarvan?'

'Nou ja,' prevelde ik verlegen, 'verschillen zijn er altijd geweest en zullen er altijd blijven.' Ik hoopte vurig dat hij weer zou lachen. Hij knikte alleen maar.

‘Dat hebben ze mij in het weeshuis ook voorgehouden, makker. De Lieve Heer heeft die verschillen uitgedacht en wij moeten erin berusten. Wel honderd keer heb ik het de predikanten horen uitleggen... Maar toen ik die arme vrouw door het ijs zag zakken dacht ik: het klopt toch niet helemaal.

De verschillen zijn wel érg groot.

Waarom woont de een op een landgoed met dertig kamers en moet de ander zijn leven verliezen bij gebrek aan een halve duit?

Er is nog geen predikant geweest die me op die vraag een duidelijk antwoord kon geven.

Maar kom, ik zie de schipper wenken, hij wordt ongeduldig. Straks foetert hij me uit om me erop te wijzen dat hij me geen twaalf stuivers per dag betaalt om de passagiers te amuseren met reisverhalen.’

En eindelijk, de hemel zij dank, was daar weer die onbekommerde lach. Snel stopte ik nog een stuk koek in zijn handen en keerde terug naar mijn plaatsje aan dek.

Bij de afvaart van Montfoort viel me op hoe Joris het paard bij het aantrekken zoveel mogelijk spaarde door ook zich zelf in het gareel te werpen. De schippersknecht duwde uit alle macht met een lange stok om de schuit van de kade te krijgen.

Langzaam, heel langzaam kwamen we in beweging, de strook water werd breder, eindelijk kreeg de stroom het vaartuig te pakken en gleden we weer de Hollandse IJssel op.

Dat sinjoorke werkt als een paard, hij heeft bijna geen kleren aan zijn lijf en toch is hij geen domme jongen, dacht ik beklemd.

Ik moet bekennen dat ik toentertijd een tamelijk hoge dunk van mezelf had. Ik was de zoon van een gegoede boekhandelaar in Utrecht, ik had twee jaar Latijnse school achter de rug en een verzekerde toekomst voor me. Al ging mijn hart meer uit naar de schilderkunst dan naar het drukkersvak, ik vond het leven zo kwaad nog niet. Slechts eenmaal had ik werkelijk verdriet gekend; dat was toen mijn moeder stierf. Maar Moeie Neele, een oude tante van vader, had snel haar plaats in onze huishouding ingenomen en dat vergoedde veel. Het leven in Utrecht verliep rustig, elke dag leek op de vorige.

Met het godsdienstige geharrewar waarmee de geleerden van de Hogeschool zich bezighielden, bemoeiden we ons niet, al leverde hun pennenstrijd ons veel werk op. Evenmin wond ik me op over de tegenstelling prinsgezind–staatsgezind, die zovele gemoederen in vlam zette.

Vader was gematigd prinsgezind en kwam daar rond voor uit. Hij vond de politiek van raadpensionaris Johan de Witt verkeerd. Deze zonnige ochtend had Joris me plotseling een andere kant van het leven laten zien: die van de zwervers, arme drommels, vondelingen, weeskinderen. Natuurlijk wist ik dat er armen bestonden die afhankelijk waren van de liefdadigheid.

Als de meeste goeude burgers schonk ook mijn vader jaarlijks een vast bedrag aan de diaconie. Elke zondag waren er collectes in de kerk: voor de wees- en gasthuizen, voor de brooduitdelingen aan de allerarmsten. De Republiek ging er prat op dat in haar contreien geen mens stierf van honger.

Ik had ook altijd gemeend dat de wereld zo ingericht behoorde te zijn. Het korte gesprek met Joris had me nu opeens aan het twijfelen gebracht. Het was waar: de Republiek der Zeven Provinciën was het rijkste land ter wereld, zo klein als het was. De Hollandse handelsvloeten bezeilden de hele aardbol en brachten miljoenen het land in.

De aandeelhouders van de Oost-Indische Compagnie wisten met hun geld geen raad en bouwden het ene lustslot na het andere langs de Amstel en de Vecht.

De Hollandse drukkerijen voorzagen heel Europa van boeken, kranten en atlassen. Op de werven in Amsterdam en langs de Zaan werden niet alleen schepen gebouwd voor onze eigen vloeten, maar evengoed voor Engeland, Frankrijk, Rusland en de Noord-Duitse vorstendommen. Amsterdam beheerste de goudhandel, de graanhandel, de specerijhandel, de goudmunterij. Kleine stadjes in de polders bouwden raadhuizen als paleizen. De Hollanders hadden de gezegende trekschuit uitgevonden en overal vaarten, grachten en kanalen gegraven ter verbetering van het binnenlandse verkeer.

Er was een geregelde postdienst – ook op het buitenland,